

ÍNDEX

Introducció	9
-------------------	---

UNITAT DIDÀCTICA I

Morfosintaxi III

1. Els nexes (I): les preposicions (I).....	15
2. Els nexes (II): les preposicions (II)	27
3. Els nexes (III): les conjuncions (I)	41
4. Els nexes (IV): les conjuncions (II)	59
5. Les oracions comparatives	75
6. Les interjeccions	85

UNITAT DIDÀCTICA II

Morfosintaxi IV

7. La formació de paraules (I)	99
8. La formació de paraules (II)	129
9. El complement directe	145
10. Les construccions de negació	165
11. La concordança del participi passat	175
12. Els verbs <i>ésser</i> i <i>estar</i>	189

UNITAT DIDÀCTICA III

Dialectologia

13. Nocions generals de Dialectologia catalana	225
14. Divisió dialectal	239

15.	El català oriental	253
16.	El català occidental	273
17.	El balear	283
18.	El valencià	299

INSTRUCCIONS PER A L'ESTUDI DEL TEMA

Els conceptes que s'hi exposen, com que són molt generals, es relacionen amb diferents aspectes d'altres assignatures.

ESQUEMA

1. La Dialectologia
2. Llengua i dialecte
3. La dialectalització. Factors de diferenciació
 - 3.1. Factors geogràfics
 - 3.2. Factors històrics
 - 3.3. Factors políticsocials

NOTES FONAMENTALS

1. La Dialectologia

Com el seu nom indica, la Dialectologia és la ciència que tracta de l'estudi dels dialectes. Menys senzill resulta, però, definir el dialecte. La raó

fonamental és que des de sempre s'ha considerat el dialecte com una forma vulgar de parla, gairebé sempre assimilada al parlar rústic, de les classes més populars o de diversos grups socials de baix nivell cultural. També, com afirma Montserrat Alegre, «sovint es considera dialecte tot allò que es desvia de la norma, com si fos una aberració de la norma comuna».

La paraula dialecte ve de la paraula llatina *DIALECTUS*, que alhora deriva de la grega 'διαλεκτος' amb un significat de conversació i manera de parlar, que més tard va significar també llengua i varietat de llengua. Aquests valors que tenia la paraula en grec condicionaren la confusió entre llengua i dialecte, perquè 'διαλεκτος' alternava amb el de 'γλωσσα' (llengua).

Han aparegut diferents definicions de dialecte. Marouzeau intenta una explicació de tipus diacrònic: «Dialecte és la forma particular presa per una llengua en un domini qualsevol». Per altra banda, Mattoso Câmara formula una definició de caràcter sincrònic: «Des del punt de vista purament lingüístic, els dialectes són llengües regionals que presenten entre elles coincidència de trets lingüístics essencials». Davant aquestes dues postures, afirma Manuel Alvar:

«Ambas definiciones son insatisfactorias. Si el dialecto es la forma particular adoptada por una lengua en un territorio determinado, el leonés o el aragonés no son dialectos. O dicho de otro modo, el castellano —con respecto al latín— es tan dialecto como el leonés o el aragonés. Esto es, en la definición de Marouzeau hay una parte de verdad: el principio teórico enunciado; pero no es viable la aplicación práctica de tal verdad.

Para que el desajuste se haya producido hay que tener en cuenta un factor diacrónico extralingüístico: la historia política. Por causas de historia externa, un dialecto de los que surgieron al fragmentarse la lengua madre (el latín) se impone a los demás (caso del castellano con respecto al aragonés o al leonés; el primero se cultiva literariamente y es vehículo de obras de alto valor estético, mientras que los otros quedan postergados en la modestia de su localismo)».

La definició de Mattoso Câmara, d'altra banda, es veu influida per un cert sentimentalisme que el porta a acceptar que:

- a) És una llengua regional.
- b) Ha de presentar trets lingüístics essencials coincidents amb altres dialectes.
- c) La classificació dels dialectes és convencional.
- d) Els seus parlants han de tenir un sentit lingüístic comú.

- e) Sempre hi haurà una llengua culta per damunt dels dialectes.
- f) Les regions dialectals estan supeditades a la idea superior de «l'Estat Nacional».

L'acceptació d'aquestes característiques fa que Mattoso afirmi que podem dividir la llengua portuguesa en dos grans dialectes, corresponents a nacions distintes: el lusità o portuguès europeu, a Portugal, i el brasiler o portuguès americà, al Brasil.

Alvar, a propòsit d'aquesta afirmació, pren la següent postura: «El propósito de Mattoso Câmara es, simplemente, llegar a una conclusión: la paridad lingüística de América respecto a la antigua metrópoli». Està clar que el seu sentiment nacional cap a la nació brasilera influeix de manera determinant en el seu concepte de dialecte.

Lázaro Carreter, al seu Diccionario de Términos Filológicos, defineix així el dialecte:

«Modalidad adoptada por una lengua en un cierto territorio dentro del cual está limitada por una serie de isoglosas. La abundancia de éstas determina una mayor individualidad del dialecto. Sin embargo, las fronteras de los dialectos suelen ser muy borrosas. Esta imprecisión de las barreras dialectales es consecuencia del carácter de los dialectos. Se suele considerarlos como producto histórico de la fragmentación de una anterior unidad, resultado de divergencia.

Pero muy a menudo son producto de convergencia hacia una unidad de pluralidades de habla anteriores. La vaguedad de los términos empleados confunde más la situación del dialecto: se dice, por ejemplo, dialecto leonés para referirnos a las variadas hablas extendidas entre Asturias y Extremadura, como si en algún momento este territorio hubiese tenido unidad lingüística. Este dialecto leonés no ha existido nunca, porque el proceso de integración que lo hubiera constituido —mediante alguna “coine” de alguna de sus hablas o por el predominio relativo de una de ellas— fue detenido por la expansión del castellano vecino. Lo que sí hay son dialectos con rasgos diacrónicos y sincrónicos comunes, pero también con discrepancias: podríamos, eso sí, trazar un diasistema de las hablas leonesas, pero no un sistema del leonés».

2. Llengua i dialecte

Al costat del de dialecte, cal fixar el concepte de llengua, que es podria definir, segons Alvar, com «un sistema lingüístico caracterizado por su fuerte diferenciación, por poseer un alto grado de nivelación, por ser vehículo de una importante tradición literaria y, en ocasiones, por haberse impuesto a

sistemas lingüísticos del mismo origen». Com una cosa diferent a la llengua, el mateix Alvar defineix el dialecte com «un sistema de signos desgajado de una lengua común, viva o desaparecida; normalmente con una concreta limitación geográfica, pero sin una fuerte diferenciación frente a otros de origen común».

André Martinet matisa el concepte de llengua, dient: «El empleo restrictivo que se hace generalmente de la palabra lengua se funda en la misma interpretación simplista de las comunidades políticas nacionales con las comunidades lingüísticas, identificación según la cual un idioma merecería el título de lengua en la medida en que es instrumento de un estado organizado». Malgrat que la seva obra va ser escrita ja fa bastant temps, no deixa de ser interessant constatar fets com «.....incluso las personas cultas vacilarán al considerar al catalán como lengua, a pesar de una literatura de la que puede enorgullecerse. Para muchos franceses, hablar de una lengua bretona o de una lengua vasca sería hacerse culpable de actividades autonomistas».

Com hem vist, la relació llengua/dialecte és una qüestió complicada i de molt difícil establiment dels seus límits. Particularment aclaridora sembla l'opinió al respecte de Mollà/Palanca al seu *Curs de Sociolingüística*/1, segons la qual, aquesta noció de llengua/dialecte té una funció social i no cognitiva. I anomenen una sèrie de criteris utilitzats per tal d'establir la diferenciació:

1. Criteri numèric o de dimensió

De vegades s'ha intentat identificar la categoria de «llengua» amb una varietat lingüística usada per un elevat nombre de persones, i la categoria de «dialecte» amb una varietat lingüística utilitzada per comunitats de menor extensió geogràfica o de menys quantitat d'habitants. Els mateixos autors s'encarreguen de descartar aquest criteri, per la consideració despectiva que se li dóna a la noció de dialecte.

2. Criteri de comprensivitat o intel·ligibilitat

Aquest criteri és un dels més utilitzats per a justificar la inclusió d'una varietat en una altra varietat superior anomenada llengua. Aquest criteri és operatiu per a tancar algunes polèmiques estèrils. Ara bé, també pot considerar-se insuficient per ell mateix per a demostrar que pertany a un mateix codi idiomàtic; és, doncs, un criteri que pot ser vàlid en molts casos, però no en altres.

3. Criteri psicològic

Es tracta de la concepció que els mateixos parlants tenen pel que fa a la varietat que empren. Ara bé, cal tenir en compte una dada fonamental: es tracta de judicis de naturalesa extralingüística.

4. Criteri de l'estàndard

A) La llengua com a llengua estàndard

Existeix una creença segons la qual la llengua és tan sols la llengua estàndard, i resta fora de la llengua tot el que no és estàndard, que és considerat com a varietat inferior, sense prestigi. Aquest tipus de conceptes són rebutjables, car es basen en concepcions jeràrquiques de la llengua i justifiquen la desigualtat lingüística.

B) La llengua com a subordinació a un estàndard

Segons aquest criteri, si dues varietats estan subordinades a un mateix estàndard, formen part de la mateixa llengua, i si estan subordinades a diferents estàndards, es tracta de varietats que pertanyen a llengües diferents.

5. El criteri polític

A) La llengua com a dialecte triomfant

La noció de llengua apareix vinculada a l'oficialització d'una determinada parla al si d'una comunitat política; per això l'estatus de llengua seria adquirit o atorgat per l'autoritat a un dialecte determinat. La llengua seria un dialecte que ha triomfat.

B) El criteri del nom

L'adopció d'un nom específic, comú per a un grup determinat de variants d'una pretesa llengua, un nom superador de la multiplicitat de denominacions, és una de les conseqüències remarcables del procés d'estandarització. Aquesta multiplicitat de denominacions és provocada per la variabilitat, tant de les fronteres com també per la variabilitat històrica.

C) La frontera

Una de les manifestacions del pes que el factor polític pot exercir a l'hora del reconeixement d'una llengua i del seu àmbit, la constitueixen les divisions administratives, les fronteres polítiques. Aquestes divisions assoleixen un valor simbòlic rellevant, de vegades contradient els criteris estrictament lingüístics que es podrien posar en contra.

* * *

Aquesta àmplia diversitat de criteris demostra, precisament, la relativitat del concepte, la dificultat d'arribar a una definició satisfactòria. L'opinió de Mollà/Palanca és que la llengua no és un objecte definible, sinó definidor.

Si és convenient l'estudi dialectològic és, sobretot, perquè els dialectes són en els nostres dies la base de qualsevol estudi lingüístic, ja que, com diu

Montserrat Alegre, els dialectes d'una llengua són per als lingüistes com els documents escrits per als historiadors, alhora que són testimonis vius d'una llengua. A més, la llengua comuna sol tenir el seu origen en un dels primitius dialectes. Afirmar Montserrat Alegre:

«El toscà de Dante i Petrarca és la base de l'italià actual, el francès de l'Île de France és l'estàndard francès. Castellà o Anglès ens ofereixen exemples semblants. Malgrat el procés d'unificació, conserva les característiques dialectals pròpies, al mateix temps que introdueix trets d'altres parles i continua adoptant innovacions, algunes de les quals no apareixen en la llengua comú».

La Dialectologia ens ajuda a entendre el concepte de frontera lingüística, que no té res a veure amb la frontera política. Cal entendre-la com un feix de trets distintius que separen àrees amb característiques de parla diferents, les anomenades àrees de transició, en les quals conviuen trets propis d'una zona amb els propis d'una altra o unes altres.

3. La dialectalització. Factors de diferenciació

3.1. *Factors geogràfics*

- a) Distància entre comarques. Si una àrea determinada d'un determinat domini lingüístic ha estat aïllada per la seva situació perifèrica, presentarà majors trets d'arcaisme. Pel contrari, aquelles àrees més comunicades per la seva situació, tindran més facilitat per a incorporar les novetats que van sorgint en la llengua, i per això tindrà un caràcter més innovador.
- b) L'adstrat o veïnat entre llengües. Les llengües veïnes formen l'adstrat d'una llengua i entre elles es produeixen nombroses interferències.

3.2. *Factors històrics*

- a) La repoblació de territoris de conquesta. És un fet constatat la necessitat de repoblar les terres acabades de conquerir, per la qual cosa s'hi havia de col·locar persones d'altres indrets, segons apetències de la monarquia o de la noblesa de l'època. Durant la Reconquesta, aquest fenomen va facilitar l'expansió cap al sud, tant del castellà com del català. Però, fins i tot més tard, i ja concretament al segle XVII, després de l'expulsió dels moriscos i, per a cobrir el buit deixat per ells, algunes zones de la província d'Alacant van ser repoblades per mallorquins, i per això avui encara hi perduren trets baleàrics.

- b) El substrat. Factor derivat del fet de la colonització, el formen les peculiaritats dels pobles i de les llengües anteriors, que foren substituïdes per la conquistadora d'una manera més o menys ràpida. Els pobles dominats es vegeren en la necessitat d'aprendre la nova llengua, però li van cedir algunes paraules i també alguns fenòmens propis. Aquests elements de la llengua preexistent incorporats a la nova formen el substrat. Entre els pobles anteriors a la romanització, cal esmentar els ibers, els celtes i els bascos, tots els quals han ocasionat algún fenomen lingüístic en el català.
- c) Les migracions. És aquest un important factor diferenciador dintre d'una comunitat lingüística. Els canvis de residència que s'han produït en tot l'Estat Espanyol, sobretot a les darreres dècades, tractant de trobar una millor manera de viure, pot haver introduït en determinats llocs fenòmens que no eren propis. Després de la Guerra Civil, un gran nombre de catalans es va veure forçat a passar a l'altra part dels Pirineus i a establir-se a la zona catalana de França i això portà com a conseqüència que la llengua i la cultura d'aquesta zona experimentés una espectacular revalorització. Per contra, la gran aflluència de persones cap a Barcelona i també cap a altres llocs, com ara Alacant i València (encara que aquí han influït altres factors), ha donat lloc a una forta castellanització.
- d) El paper de les diòcesis. La divisió dels territoris en diòcesis ha influït molt lingüísticament, ja que la importància de l'Església en la vida féu possible que els límits de les diòcesis foren els límits de les comunicacions; aquests límits s'establiren sovint seguint els de les *civitates* romanes, la qual cosa va portar a la coincidència d'ambdós límits, que més avant propiciarà la creació de diferents nuclis amb més o menys aïllament. D'altra banda, l'Església va monopolitzar els mercats (o l'autorització) en els dies de festa i per a complir amb determinats preceptes, com els impostos i gravàmens, els ciutadans estaven obligats a acudir a les seus bisbats. Aquestes divisions i sub-divisions eclesiàstiques actuaren com a força centrípeta, que va excloure gran part de la relació amb altres zones. En tot això es basa H. Morf per a exposar la seva teoria:

«Las fronteras lingüísticas y dialectales de la Galorromania tienen como base la correspondencia de los límites de las diócesis con los confines administrativos de las antiguas civitates romanas y, respectivamente, de las provinciae que, a su vez, coinciden con la repartición originaria de las stirpes prerromanas de los galos».

Aquesta teoria pot ser aplicada també, amb algunes matisacions, a la majoria dels dominis lingüístics romànics.

3.3. *Factors políticsocials*

Cal destacar com a elements importants de diversificació dialectal alguns aspectes de caire social:

- a) L'extracció social dels colonitzadors romans. Així com a la Bètica, els transmissors del llatí foren fonamentalment els nobles, que portaren una llengua més docta i acurada, a la Tarraconense era més col·loquial o vulgar, perquè era el llatí propi de capes més populars, com ara comerciants o soldats.
- b) La cronologia i intensitat de la romanització de les diferents províncies no va ser la mateixa. La Bètica va ser romanitzada més intensament que la Tarraconense, alhora que en aquesta romanització es va produir amb més lentitud, malgrat haver començat pràcticament de manera simultània. Fins i tot dins el domini lingüístic català va haver-hi diferència d'intensitat en la romanització.
- c) La procedència geogràfica dels colonitzadors. Com que el llatí parlat a les diferents regions de la Península Itàlica no era el mateix, en arribar cadascú als seus punts de destinació, això degué influir en la formació lingüística del lloc.
- d) La desaparició de l'Imperi Romà al segle v va influir decisivament en l'evolució del llatí. Les varietats del llatí, que ja en època imperial havien començat a diferenciar-se entre elles, augmenten el seu distanciament del llatí escrit, cosa lògica d'altra banda, perquè es trenquen els lligams d'unió que hi havia entre la metròpolis i les províncies.

Com a complement d'aquest punt 3, vegeu els Temes 31-33 d'Història de la Llengua, en el volum de *Literatura Catalana I* (UNED, 1997).

RESUM

En aquest primer tema de la Unitat sembla de capital importància fixar tres conceptes clau. El primer és el de Dialectologia, que és avui la base de qualsevol estudi lingüístic, car suposa estudiar la realització viva de les llengües. D'altra banda convé aclarir la diferència entre llengua i dialecte, de vegades confusa i poc convincent. Al nostre àmbit lingüístic sobretot cal intentar-ho per les opinions referents a la unitat de la llengua que a hores d'ara circulen. Exposem, amb aquesta intenció, els criteris més comuns per a establir la diferència entre tots dos conceptes.

A més a més, el tema conté les teories sobre l'aparició dels dialectes en l'àmbit d'una llengua, així com els més importants factors de diferenciació dialectal, fent referència a la llengua catalana.

ACTIVITAT RECOMANADA

Que l'alumne reculli diferents definicions de DIALECTE i les compari entre elles, per tal d'extraure'n conclusions d'interès.

EXERCICIS D'AUTOCOMPROVACIÓ

- 1.** Per què és important l'estudi dels dialectes?
- 2.** Com és que apareixen els dialectes?
- 3.** Quines són les diferències entre llengua i dialecte?
- 4.** Esmenti els diversos criteris de diferenciació entre llengua i dialecte.
- 5.** Quins són els factors de dialectalització?